

ЭПІТЭТ ЯК СРОДАК МАСТАЦКАГА АБАЗНАЧЭННЯ

Агульнавядома, што сярод усіх стылістычных сродкаў літаратурнай мовы эпітэтам належыць адметная роля. Яны з'яўляюцца сродкамі перадачы псіхалагічнага ўспрымання вобразаў, дапамагаюць дакладна і ўсебакова ахарактарызаваць з'яву або прадмет, узбагаціць змест твора. У літаратурнай мове багацце эпітэтаў – гэта паказчык яе развіццёвасці, гнуткасці, здольнасці перадаваць самыя тонкія пачуцці і думкі, выдзяляць складаныя паняцці і характарыстыкі,

даваць апісанні прадметаў, рэчаў, з'яў рэчаіснасці, перажыванні герояў і адносіны пісьменніка да рэалій, якія ён бачыць і адлюстроўвае ў сваіх творах.

Эпітэты ў творах выкарыстоўваюцца па-рознаму, у залежнасці ад мастацкага таленту пісьменніка, яго задум, ідэй і тэмы твора. Назіранні і аналіз эпітэтаў даюць магчымасць прасачыць спосабы і прыёмы стварэння вобразаў, псіхалагічных характарыстык персанажаў, усвядоміць магчымасці мовы, высветліць спецыфіку эстэтычнага ўздзеяння твораў на чытача. І галоўнае – дапамагаюць прасачыць, як фарміраваўся індывідуальны мастацкі стыль пісьменніка.

Эпітэт на працягу стагоддзяў разглядаўся як упрыгожванне мовы, якое надавала мастацкаму твору вытанчанасць і бездакорнасць стылю. Развіццё лінгвістыкі як навукі садзейнічала станаўленню новай ацэнкі некаторых традыцыйных паняццяў, у тым ліку і эпітэтаў, як адных з самых старажытных і найбольш уживальных стылістычных сродкаў.

Сярод стылістычных сродкаў у мове мастацкай літаратуры менавіта эпітэт лічыцца самым першым і простым тропам, і ў паэзіі ён дапамагае дакладна і ўсебакова характарызаваць жыццёвую з'яву, прадмет, чалавека, робіць вобраз праз акрэсленне істотнай рысы або прыметы яркім і запамінальным, выклікае пэўныя эмацыянальныя адносіны, дае магчымасць успрымаць аўтарскае бачанне рэчаіснасці.

Гэты тэрмін узнік яшчэ ў антычную эпоху (грэч. epitheton – літаральна прыдатак) і на працягу доўгага часу абазначаў дзве з'явы: азначэнне і эпітэт як мастацкае ўпрыгожванне.

На сённяшні дзень першае значэнне страцілася, другое – значна змянілася. Як адзначае прафесар Ф.М. Янкоўскі, “тэрміналагізуючыся, становячыся тэрмінам, слова часта выразна змяняе сваё значэнне” [1, с. 7].

Лінгвісты разглядаюць тэрмін эпітэт у двух аспектах – лінгвістычным і літаратурназнаўчым. Разглядаючы эпітэт ў лінгвістычным аспекце, ўлічваюць суадноснасць яго значэнняў, спалучальнасць з паяснёным словам, стылістычную характарыстыку і функцыю.

На сутнасць і вызначэнне эпітэта звярталі ўвагу яшчэ антычныя філосафы. У прыватнасці, Арыстоцель адзначаў: “У паэзіі можна назваць малако “белым”, але ў прозе такія “эпітэты” не зусім удалыя, бо калі іх шмат, яны выдаюць з галавой і выстаўляюць на від – што гэта паэзія. Аднак іх павінны выкарыстоўваць: гэта робіць разнастайным звыклае, а стыль нечаканым. Але трэба прытрымлівацца памяркоўнасці, бо “празмернасць” наробиць больш зла, чым неапрацаванасць мовы: другое не вельмі добра, але першае яшчэ горш” [2, с. 177].

А.А. Патабня, Б.В. Тамашэўскі, А.П. Яўгеньева, В.У. Вінаградаў, А.М. Весялоўскі, Л.І. Цімафееў, І.А. Куніна распрацоўвалі праблемы мовы мастацкага стылю і сродкаў вобразнасці мастацкіх тэкстаў. На матэрыяле розных літаратурных моў эпітэт даследаваўся як сродак мастацкага абазначэння ў творах асобных пісьменнікаў.

У навуковай літаратуры існуе два падыходы да разумення тэрміна эпітэт. Адны даследчыкі сцвярджаюць, што толькі тыя азначэнні, якія выдзяляюцца з мовы літаратурных твораў нейкай своеасаблівай мастацкай вобразнасцю і пры гэтым адлюстроўваюць аўтарскае бачанне рэчаіснасці, свет яго думак і пачуццяў, могуць вызначацца як эпітэты. Да такой думкі прыйшлі, напрыклад, Б.В. Тамашэўскі [3], І.Р. Гальперын [4] і І.У. Арнольд [5], якія сцвярджаюць, што “эпітэт адрозніваецца ад звычайнага азначэння пераносным характарам слова”. Гэта так званае вузкае разуменне тэрміна.

Іншыя лінгвісты прытрымліваюцца трактоўкі тэрміна эпітэт у шырокім сэнсе слова. Так, Л.І. Цімафееў лічыць, што “ў шырокім сэнсе эпітэтам з'яўляецца кожнае слова, якое азначае, паясняе, характарызуе якое-небудзь паняцце. У гэтым

сэнсе эпітэтам з'яўляецца любы прыметнік" [6, с. 202]. Да такой высновы прыйшлі В.П. Рагойша, М.Я. Цікоцкі, Э.П. Рызель і іншыя.

Эпітэт называюць па-рознаму: "вобразнае азначэнне", "мастацкае акрэсленне", "мастацкае азначэнне", "лагічнае азначэнне", "атрыбутыўная стылема", "мастацкае, вобразнае азначэнне прадмета".

Але нягледзячы на тое што і антычныя філолагі, і філолагі нашага часу пісалі пра ролю і месца эпітэта ў мастацкім творы, у навуковай літаратуры няма дакладнага вызначэння гэтага тэрама.

Пытаннем класіфікацыі эпітэтаў наша і замежная мовазнаўчая навука ўдзяляла і ўдзяляе нямала ўвагі, але не ўсе праблемы тут таксама вырашаны.

У канцы XIX стагоддзя акадэмік А.М. Весялоўскі падзяліў эпітэты на тры асноўныя групы (або роды): таўталагічныя, паясняльныя і метафарычныя [9, с. 58]. Ён сцвярджаў, што "гісторыя эпітэта ёсць гісторыя паэтычнага стылю ў скарачаным выданні" [9, с. 73]. Сёння існуюць розныя падыходы да класіфікацыі эпітэта. Адны вучоныя вызначаюць тыпы эпітэтаў паводле асаблівасцей стылістычнага ўжывання.

Так, А.І. Фёдараў, аналізуючы моўна-выяўленчыя сродкі, вызначае іх функцыі ў літаратурнай мове, прымае да ўвагі асноўныя палажэнні, якія выказалі ў свой час многія лінгвісты і літаратуразнаўцы. У.С. Дзянісаў [8] выдзяляе наступныя стылістычныя функцыі эпітэтаў :

- эстэтычна-пазнавальную;
- характарыстычную;
- арганізацыйную;
- экспрэсіўную;
- ацэнную.

Іншыя лінгвісты разглядаюць эпітэты паводле марфалагічнага спосабу выражэння [10] і выдзяляюць:

- простыя і складаныя якасныя прыметнікі;
- дзеепрыметнікі і дзеепрыметныя словазлучэнні;
- адзіночныя прыдаткі (назоўнікі);
- спалучэнні прыметнікаў і дзеепрыметнікаў з прыслоўем;
- прыслоўе.

Трэція класіфікуюць эпітэты паводле сувязі мастацкага азначэння (эпітэта і паяснага слова). У прыватнасці, Н.В. Гаўрош акрэслівае эпітэт наступным чынам [10]:

- агульнамоўныя (звыклія);
- індывідуальна-аўтарскія (рэдкасныя, аказіянальныя);
- метафарычныя,
- злітныя,
- аксюмаран,
- эпітэты-прыдаткі;
- народна-паэтычныя (сталыя, традыцыйныя).

Такім чынам, эпітэт як сродак мастацкага вызначэння ў творах мастацкай літаратуры знайшоў самыя разнастайныя формы выражэння. Ён з'яўляецца самым актыўным і пашыраным сярод іншых моўна-выяўленчых сродкаў.

Апошнім часам класіфікацыя эпітэтаў пашыраецца. У мове твораў ужывальнымі з'яўляюцца метафарычныя, народна-паэтычныя, агульнамоўныя эпітэты, але ўжываюцца і індывідуальна-аўтарскія, аксюмаран, што значна ўзбагачае слоўнікавы запас мовы беларускай мастацкай літаратуры.

Сучасная беларуская мова пашырыла сістэму марфалагічнага выражэння эпітэтаў – ад прыметнікаў (якасных і адносных), дзеепрыметнікаў, дзеепрыслоўяў, прыслоўяў і назоўнікаў.

Асноўнай стылістычнай функцыяй эпітэта з'яўляецца вобразнае адлюстраванне рэчаіснасці. Праз эпітэт аўтары здольны перадаваць зрокавыя, слыхавыя ўяўленні, якія дапамагаюць чытачу наглядна ўявіць малюнку навакольнага свету, адмоўных або станоўчых герояў, раскрыць думкі і перажыванні як саміх аўтараў, так і створаных імі персанажаў. Рэалізацыя ўсіх гэтых уласцівасцей эпітэта немагчыма без самай пільнай увагі да паэтычнага кантэксту.

ЛІТАРАТУРА

1. **Янкоўскі М.А.** Паэтыка беларускай народнай прозы. – Мн.: Выш. шк., 1983. – 271 с.
2. Аристотель и античная литература. – М.: Наука, 1978. – 230 с.
3. **Томашевский И.Р.** Очерки по стилистике английского языка. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1958. – 459 с.
4. **Гальперин Б.В.** Стилистика и стихосложение. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. – 535 с.
5. **Арнольд И.В.** Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение, 1973. – 297 с.
6. Краткий словарь литературоведческих терминов: Кн. для учащихся / Ред.-сост.: Л.И. Тимофеев, С.В. Тураев. – 2-е изд., доп. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
7. **Веселовский А.Н.** Собрание сочинений: В 8 т. Т.1. – СПб., 1913. – 258 с.
8. **Дзянісаў У.С.** Эпітэт як моўна-стылістычны сродак у мастацкім кантэксте // *Веснік Магілёўскага дзярж. ун-та імя А.А.Куляшова.* – 2000. – № 2-3(6) – С. 110-115.
9. **Макарэвіч А.А.** Кароткі літаратуразнаўчы слоўнік. – 2-е выд. – Мн.: Выш. шк., 1969. – 224 с.
10. **Гаўрош Н.В.** Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы. – Мн.: Выш. шк. – 1998. – 603 с.

SUMMARY

The article deals with the most widely used trope – the epithet. Special attention is paid to the emerging, the expanding of classification, the study of the epithet during the recent decades.